

Проф. С. І. МАСЛОВ,
зав. Відділом стародруків у Всенар.
Бібліотеці при У.А.Н.

ЕТЮДИ З ІСТОРІЇ СТАРОДРУКІВ.

ІХ—Х¹).

У січні 1926 р. Б. І. Зданевич звернув нашу увагу на збірник брошур старого друку, що зберігається у „Відділі стародруків“ Всенародньої Бібліотеки України; в ньому знайшлося двоє видань латинською мовою, що вийшли з українських друкарень, одно — „Ilias oratoria“ Лаврентія Крщоновича — короткий підручник з риторики, надрукований, безперечно, в друкарні Чернігівського Іллінського монастиря щось близько коло 1698 р., друге — „Primitiae philosophicae, hoc est Conclusiones ex prolegomenis in universam philosophiam et prooemialibus logicae“, що їх склав студент Київської Академії Василь Лашевський, — видано їх у друкарні Київської Печерської Лаври 1732 року. І тієї і тієї брошури, оскільки нам відомо, до цього часу не відзначено в бібліографічній літературі. Опис їх і становитиме предмет двох етюдів, що їх подаємо нижче²).

ІХ. „ILIAS ORATORIA“ ЛАВРЕНТІЯ КРЩОНОВИЧА. Чернігів 1698.

Брошуру „Ilias oratoria“ надруковано на 23 нумер. аркушах (= 46 стор.) в 4-у частку арк.; вона складається з 1+5 зшитків по 4 аркуші в кожному (тільки в 4-му зшитку 3 арк.). Сигнатури, що починаються лиш з другого зшитку (стор. 9), зазначаються за допо-

¹) Див. „Етюди з історії стародруків“. I—VIII. К. 1925. Відбиток з „Трудів Українського Наукового Інституту Книгознавства“, т. I. К. 1926.

²) Окрім „Ilias oratoria“ і „Conclusiones“ В. Лашевського до складу названого збірника Всенародньої Бібліотеки входить 9 брошур в 4-у частку арк. латинською, польською і німецькою мовами, що їх надруковано в різних західньо-європейських друкарнях протягом 1669—1770 рр. Як видно з записів, окремі брошури, що складають збірник, належали у XVIII в. різним особам — київському мітрополітові Гаврилові Кременецькому († 1783 р.), казанському мітрополітові Веніамінові Пуцеків-Григоровичеві († 1785 р.), викладачеві Київської Академії Іванові Самойловичеві († 1782 р.), якомусь Олексійові Меркулієву; в 1782—1783 рр. вони надійшли до бібліотеки Київської Академії і тут, очевидно, їх об'єднано в наш збірник. Далі збірник перейшов до бібліотеки Київської Духовної Семінарії, а звідти до „Відділу стародруків“ ВБУ. На корінці його оправи, на передньому форзаці й на титульному аркуші „Ilias oratoria“ збереглися попередні шифри, що, здається, належали Семінарській бібліотеці: С. 966. 6 — 105. — IV. 5. 225/5. — V. а. 118.

могою п'ятьох перших літер латинської абетки A, B, C, D, E; до них для зазначення другого аркушу додається цифра 2: B₂, C₂, D₂, [E]₂. Всю брошуру надруковано круглим латинським шрифтом (*antiqua*), прямим і курсивним; заввишки літери основного шрифту — 2 мм.; епіграфи на стор. 2, 3 і 6, заголовки й окремі слова тексту, що їх підкреслюється у викладі, набрано більшими, 3-міліметровими шрифтами; в присвяті на стор. 5 і в титульних рядках на стор. 9 вживаються шрифти в 5 мм. Кількість рядків на сторінці при повному наборі (див. стор. 12, 13, 18, 32, 44) хитається від 30 до 32. Площа набору також не однакова: 10,5—11 × 14—15 снт. Набір протягом усього видання розміщено в одну колонку, окріч стор. 43—45, набраних у три колонки. Колон-титула над сторінками немає; внизу сторінок — переноси.

Що-до художнього оздоблення, то насамперед одзначимо три гравюри, друковані з мідяних дощок; вони прикрашують перші сторінки видання. 1) Титульний аркуш брошури подає своєрідну композицію: у верхній її частині вміщено російського державного орла, увінчаного трьома коронами; в правій од глядача лапі орла — пальмова гілка, в лівій — меч; на грудях — розкрита книга з початковими словами заголовку: *ILIAS ORATORIA*. Під гербом рамка з акантового листа з головою гротескового стилю вгорі; в картушах вирізане продовження заголовку книжки: *Sive brevissima summa Rhetoricae... Anno Xristi 1698*. По боках рамки на тлі пілястр, що їх на половину прикрито підібраними бганками завіси, — постаті двох молодиків у того-часних російських убраннях, з книгами в руках; один молодик, праворуч — старший, другий, ліворуч — молодший; здається, ці постаті — то мають бути кн. Василь та Сергій Голіцини, що їм присвячено „Ilias“. На самому низу гравюри ледві помітний підпис гравера *I. S.*, що вказує чи то на Івана Стрельбицького, чи то на Інокентія Щирського¹⁾. Завбільшки гравюра — 11 × 13,6 снт. (Див. знімок № 1). 2) На 4-ій стор. витиснуто рамку з визерунків, листя, стьожок й гротескових обличчів; у картуші її — лицар у шоломі й панцері; він скаче з правого боку ліворуч, з мечем в одній руці та щитом у другій — так звана „литовская погоня“, герб кн. Голіциних, що виводили свій рід од Гедиміна. По боках рамки — ініціали Василя й Сергія Голіциних — *V. G. i S. G.*²⁾. Всю композицію обведено простими лініями; під ними той самий підпис гравера *I. S.* Завбільшки 11 × 13,6 снт. (Див. знімок № 2). 3) На останку, на стор. 8 вміщено алегоричний малюнок, що подає звичайну в підручникові ідею пильності й працьовитости. Більшу частину малюнку заповнює рамка,

¹⁾ Пор. Д. А. Ровніскій. Подробный словарь русских гравировъ XVI—XIX вв., т. II. Спб. 1895, стовп. 972—975. — П. Попов. Матеріали до словника українських гравірів. К. 1926, стор. 104, 105, 134 і 138.

²⁾ Історію герба Голіциних див. у праці кн. Н. Н. Голіцина: „Родъ князей Голіциныхъ“, т. I. Спб. 1892, стор. 472—487.

що її скомбіновано з визерунків, стьожок, квітів, листя й соковитих гірлянд; у картуші рамки — мольберт, коло нього — рука з тростиною; на мольберті — девіз: *Nulla dies sine linea*; на горішніх бічних виступах рамки — двоє вуликів з бджолами, що летять до них; між

№ 1. „Ilias oratoria“. Czernihow 1698. 4°. Загол. арк.
(Оригінал 11 × 13,6 см.).

бджолами напис: *Parum sed cum labore*. Під рамкою крайовид: далеко на горбах видно місто, обгороджене муром з баштами; на першому плані з країв двоє дерев, а під ними мурашник і мурашки — символ терпіння й невтомної праці, що його стародавні педагоги полюбляли так само, як і бджіл; попід крайовидом — стьожка з девізом: *Labore et studio*. Завбільшки 10,5 × 13,5 см. (Див. знімок № 3).

В інших частинах брошуру орнаментовано дуже скромно. На початку твору, на стор. 9, вміщено гравіровану заставку (10,6×2,1 см.) з рослинним орнаментом і медальйоном, де змальовано Божу Матір із схрещеними на грудях руками; коло образу напис *M^r Ө^z*. На тій самій 9-й стор. є ініціал *I*, завбільшки невеличкий, у квадратній рамці

№ 2. „Ilias oratoria“. Czernihow 1698. 4°. Стор. 4. Герб кн. Голіцих.
(Оригінал 11 × 13,6 см.).

(9 × 9 мм.). На стор. 42 вміщено скомпоновану хрест-нахрест гравіровану кінцівку (3,8×3 см.). По різних місцях видання трапляються ще прикраси з друкарського орнаменту: вгорі стор. 43 — щось подібне до заставки; на стор. 7, 45 і міжокремими параграфами риторики — смужки, покомбіновані з невеличких зірок.

З інших зовнішніх особливостей видання одзначимо подовжні лінії, що поділяють частини параграфів, та ~~лінійні~~ рамки навколо тексту на стор. 43—45.

Всю брошуру надруковано чорною фарбою; рядків, друкованих циноброю, немає.

№ 3. „Ilias oratoria“. Czernihow 1698, 4°. Стор. 8.
(Оригінал 10,5 × 13,5 см.).

Папір у примірнику „Ilias“, що належить ВБУ, вироблено недобре, на колір він сіряво-жовтий; водяний знак, мало ясний, тільки на стор. 5—6¹⁾.

¹⁾ Внизу по аркушах примірника ВБУ запис: „Ex bibliotheca Akademiae Kioviensis. Anno Domini 1782“.

Текст брошури має такі особливості:

Заголовок:

*ILIAS ORATORIA
Sive breuissi-
ma summa Rhetori-
cae, in gratiam Tyronum Elo-
quentiae collecta. Atque Illu-
strissimo Domino D: Basilio
Galicin, et Illustrissimo D: Domino
Sergio Galicin,
Germanis Fratribus Be-
nefactoribus suis
clementissimis,
in pignus gratitudinis dedicata.
Anno Xristi 1698.*

На звороті титульного аркушу (стор. 2), як епіграф, уривок з казань Івана Золотоустого та блаж. Августина:

*Charitas uelut frugi quaedam apicula bona omnia undique collecta
in amantis animam comportat.* S. Chrysostomus Homil: 33. Episto: I. ad
Corin:

*Ego Vires paruas habeo sed uerbum Dei magnas Vires habet: ualeat
in cordibus Vestris.* Augustinus lib: 50. Homil: 29.

На стор. 3 вірш у 2 рядки:

*Impiger ut Sonipes ad quaeuis munera belli,
Indolis excelsae talis et ardor erit.
Carducius, in Emblematis,*

який, очевидно, стосується до змальованого на звороті герба Голіциних.

На стор. 5 міститься присвята кн. Василеві та Сергієві Голіциним:

*AD
ILLVSTRISSIMOS DOMINOS
BASILIVM GALICYN
et
SERGIVM GALICYN
Germanos sibi Fratres*

*Illadem Rhetoricae munificentissimis manibus Vestris Praesento, illu-
strissimi Domini. Atque utinam ea sic Illustrissimae Dominationi Vestrae,
ut quondam Homerica Alexandro Placeat. Et uero confido sub molli et
tenera iuuenum diligentia felici quiete recondendam, quibus subleuadis
spontaneâ breuitate quaestionum Rhetoricarum succurrere studui, ut compen-
diosâ hâcce delineatione ipsi intelligant, quid demum restat agendum bono
et perfecto Oratori, si qui interdum ab aliquo eruditorum ad augmentum
intellectûs sui subitaneâ quaestione uexentur: habeant suos cum Iliade
Pugiones, quibus se inopinatis probationibus propugnent. Fateor autem,*

meam hic nonnisi collectionem esse, sed apibus similem quae mel hinc inde e pratis collectum sui aluearis, ordinatis in cellulis suum fecerunt. Non igitur despicietis praesentis exilitatem muneris ab exili seruo Vestro quibus pro nuper susceptis beneficiis multum debet infirmitas mea. In hac proinde Iliade, gratitudinem, quantam potui colligere legetis beneuolentissimi quos DEVS Opt. Max: Benefactores. quám diutissime seruet incolumes.

Illustrissimae Dominationis Vestrae
seruus humillimus.

Laurentius Krzczonowicz A: T: Cz:

(себ-то Archimandrita Triadis Czernihoviensis).

Ця трохи претенсійна, як на теперішній погляд, присвята, з тенденцією прирівняти свою „Ilias oratoria“ до Гомерової Іліади, цікава тим, що виявляє нам автора книжки в особі архімандр. Чернігівського Троїцького Іллінського монастиря Лаврентія Крщоновича й кидає певне світло на ті обставини, що викликали появу видання.

На стор. 6 міститься передмова до новака в риторичі. Вона радить новакові вивчити напам'ять цього короткого підручника і переховувати його не під подушкою, ба в лоні пам'яті, щоб спромогтися таким чином подане в ньому розжевіріле вугілля роздмухувати в полум'я красномовства. Ось ця передмова:

AD
CANDIDVM ELOQVENTIAE
TYRONEM.

Disce memoriter hanc Iliadem, Candide Eloquentiae Tyro. Hic habes breuiter collectum, quod protensiùs alibi diuque inuestigares, hic praesidia tibi praesto sunt ad euitandam confusionem in casibus subitaneis, quibus te aliquis doctorum impetere potest; ubi te nollem confusum stare. Haec ergo habe tanquam tua: non uero mea: quia professoris mei sub cuius disciplina ad huc in Poesi hanc Iliadem ex memoria ego quoque recitabam; si tamen non intelliges aliqua; consule ex iis, qui talia tractant. Ego enim hic magis memoriae seruiò, quám intellectioni. Carbonem Iliacum cum scintilla porrigo: tu, uel alius tibi sufflet, habebis lumen. Obseruationem Ciceronianae Eloquentiae infra positam commendo, ut practices. Hac enim uia in amplissimum eloquentiae stylum eluctaberis, Quodsi te acuto caractere scribendi studium impellit? Lege, et practica § 12. huius Iliadis: quam cum Alexandro optarem, non tam sub ceruicali tuo, quam intra sinum memoriae tuae foueas. Vale, saepius te excitans illo stimulo Sapientis.

Stude Sapientiae fili mi et laetifica cor meum, ut possis exprobranti respondere Sermonem. Prou: 27.

Стор. 7 містить у собі трое уривків про бджіл, мурашку й працю, що доповнюють навчальний зміст алегоричного малюнку, надрукованого на звороті:

De apibus.

Instar apīs debes varijs excerpere libris,
Melliflūo ut manet dulcis ab ore liquor.

Ioannes Audenus.

De formicis.

Parvula (nam exemplo est:) magni formica laboris
Ore trahit quodcunque potest, atque addit aceruo.

Horatius Sat: c: 1.

De labore.

Considera, et postea rem aggredere. Inspecere debemus primum nos met ipsos, deinde quae aggredimur negotia. Ante omnia necesse est se ipsum aestimare: quia fere plus nobis videmur posse quam possumus. Aestimanda sunt deinde ipsa, quae aggredimur, et vires nostrae cum rebus, quas tentaturi sumus, comparandae: debet enim semper plus virium esse in latore quam in onere. *Bias: Seneca de tranquillitate c: 4.*

Стор. 9—42 зайнято текстом риторики, викладеним у формі запитань і відповідей (interrogatur, respondetur). Риторику розподілено на 15 параграфів з такими заголовками:

§ I. Quaestiones generales, стор. 9—11.

§ II. Quaestiones particulares de inventionē, стор. 11—14.

На запитання: „Quot sunt loci Extrinseci“? (щоб довести ту чи ту думку) подається відповідь: 1. Eruditio. 2. Historia. 3. Apologi et Parabolae. 4. Adagium s. paraemia. 5. Symbola, Aenigmata, Hieroglyphica. 6. Emblemata. 7. Testimonia veterum. 8. Sententiae et argute dicta. 9. Leges. 10. Sacrae Literae. 11. Ritus antiquorum. 12. Vis ingenij naturalis і потім рекомендується lectio multorum librorum, до яких належать: Polyanthea, Theatrum vitae humanae, Natalis Comes, Pierius, Adagia Снапії etc. „Praeterea, сказано далі, Aurifodnam P. Drexelij tibi plurimum commendo legendam, et ut facias, quae ille docet“.

§ III. Quaestiones de dispositione in communi, стор. 14—16.

§ IV. Quaestiones de dispositione in particulari, стор. 16—20.

§ V. Quaestiones de dispositione orationum magnarum, ст. 20—21.

§ VI. De partibus orationis magnae, стор. 21—25.

§ VII. Quaestiones de iunctura orationis, стор. 25—26.

Міркуючи про sententia aperta та sententia occulta, автор, як приклад першої, наводить фразу: „Amanti nihil est difficile“, а як приклад другої: — „Amanti Patriam Chmelnicio nihil erat difficile“.

§ VIII. Quaestiones de materia orationis, стор. 26.

§ IX. Quaestiones de elocutione, стор. 27—28.

Вартість „вислову“ має бути в тому, „ut Orator dicat latinè, Planè, Ornate et aptè“, причому в запитанні „In quo consistit Elocutio?“ низка посилок на „Praxis Rhetorica“ езуїта Sigism. Lauxmin'a, Suarius'a, „Tyrocinium Eloquentiae“ Caroli Pajot і „Oratoria Praxis“ Casim. Kojałowicz'a.

§ X. Quaestiones de memoria, стор. 28—29.

§ XI. Quaestiones de pronvnciatione, стор. 30—31.

Цей параграф закінчує теоретичну частину підручника; в параграфах XII—XV подано приклади, як практично застосовувати риторичні правила; у зв'язку з цим на кінці § XI вміщено таку примітку: Haec est ILIAS seu Brevissima summa Rhetoricae, quae quia merè speculatiua est et in cortice: ne sit omnino sine praxi et suo nucleo, geminum tibi nucleum porrigo.

Далі йде § XII. Nucleus Iliadis I-mus. Modus metaphorice scribendi, стор. 31—34. Щоб підшукувати речівники, прикметники і дієслова, коли доводиться вибирати метафори, рекомендується книгу р. Buceolini. Як приклад, подано propositio de Equite Rossiaco in sinu Aquilae Potentissimi Moschouiae Imperatoris expresso — *Bellicosissimus Eques semper in uictoria properat, et properabit*; це речення розроблює потім автор у conceptus metaphoricus, виславляючи російські перемоги, здобуття отоманського міста Озова й бажання звоювати Царгород: „Ouat triumphatque Rossiacus Eques tot debellatis Othomanicis Urbibus, et ternis laureatus coronis, quarto adhuc Caesareo, Nouae Romae Constantinopoleos adornari cupit Diademate“ і нижче: „Occupasti Bellicosissime Eques portam Othomanicam ad Thanaim et Boristhenem; sed non hic tibi Terminus Hercules non plus ultra: Manet te triumphus in centro Graeciae in ipsa Constantinopoli“.

§ XIII. Nucleus Iliadis 2-dus. Modus... phrasis constrvndae, стор. 34—37.

§ XIV. Nucleus Iliadis III. Modus amplificandi ex Rhetorica R. P. Michaelis Radaw Soc. Iesu excerptus, стор. 37—40.

І в цьому параграфі розроблено тему про здобуття Озова 18 липня 1696 року. Вибравши як „пропозицію“ речення з грамоти Петра Першого до патріярха: *Dextera Domini fecit virtutem*, і змінивши його так: *DEVS per Monarcham Christianum Turcam uicit*, Крщонович подає далі різні способи його ампліфікації, згадавши між иншим про страждання бранців у турецькій неволі: „Gemebat continuo Christianitas, ad ostia Tanais et Borysthenis, lachrymabantur captiui in vrbe Asow, proscindebantur ijdem maerore in Arcè Casikiermen, dolebant amara cordis acerbitate abducti in captiuitatem Heroes, miseram deplorantes vitam in castellis, in Aslam, Mustrit, Muberek, Lutik, et Kalanczi. Verùm solita sua pietate exurrexit tutela nostra DEVS et belluam Machometicam ad nemora sua, imò ad Tartarum ablegauit“.

§ XV. Nucleus Iliadis, 4-tus. Observatio singlaris Ciceronianae facvndiae, стор. 40—42.

Розроблюючи як зразок „пропозицію“, що безпосередньо стосується до Василя Голіцина: *Excelentissime Rhetoricae Arti stude nobilissime Iuuenis BASILI BORISOWICZ GALICIN*, Крщонович будує довгий період, що його „протазис“ з'ясовує вагу риторики, а „аподозис“ переконує князя, щоб заходивсь вивчати важку, а zarazom і приємну науку красномовства.

На стор. 43—45, як додаток до § XV-го, — „Brevis supellex particularum“, що з'єднують окремі члени періоду.

Стор. 46 — чиста.

Написав „Hias oratoria“, як ми бачили, Лаврентій Крщонович. Особу цього цікавого працівника на полі української культури останньої чверти XVII й початку XVIII в. і досі освітлено в науковій літературі не досить¹⁾.

За ранні роки його життя ми нічого не знаємо. Вперше ми зустрічаємо ім'я Крщоновича, як архідиякона Чернігівської катедри, в підпису під присвятою до латино-польського панегірика на пошану Лазаря Барановича²⁾. У виданні „Триодион си естъ Трипѣснецъ Св. Великой Пятдесятницы“, що вийшло з друкарні Чернігівського Троїцького Іллінського монастиря 1 березня 1685 року, Крщонович згадується вже як ігумен цього монастиря. З титулом ігумена ім'я його трапляється ще в виданнях Троїцької друкарні 1690-х років, напр., у „Треакааистномъ Молитвословѣ“ 1691 р. і в „Рунѣ Орошенномъ“ 1696 року³⁾. Однак наприкінці 1680-х років в ігуменстві Крщоновича в Троїцькому монастирі була, здається, якась перерва, бо „Руно Орошенное“, що вийшло з Троїцької друкарні 1 серпня 1689 року видано „тщаниємъ“ Троїцького ігумена Каліста Меновського⁴⁾. Коли, по смерті Чернігівського архієпископа Теодосія Углицького († 5 лютого 1696 р.) духовництво чернігівське, „заходилося о елекции на избраніе себѣ нового пастира“, Крщонович, „значній и ученій персона въ духовенствѣ черниговскомъ“, поставив і свою кандидатуру і, „желаючи себѣ того достоинства архіерейскаго“, 16 листопада 1696 р. удався до гетьмана Мазепи, прохаючи, щоб той його підтримав. „Листъ“ Крщоновича до Мазепи, що зберігсь у Величковому Літопису, містить у собі низку цікавих автобіографічних подробиць. Згадавши про свою працю для Чернігівської єпархії, Крщонович одзначає, що служив „болшъ уже двадцати лѣтъ архіереемъ тутейшимъ“, що тут-таки, при Чернігівській катедрі, прийняв постриг, що пильно працював над друкуванням книг, „чого по-

¹⁾ Див. про нього: [Митр. Евгеній]. Словарь историческій о писателяхъ духовнаго чина, т. II. Спб. 1827, стор. 5. — П. М. Строевъ. Библиологическій словарь. Спб. 1882, стор. 184—185. — Историко-статистическое описаніе Черниговской епархіи. Кн. I. Ч. 1873, стор. 64—65; кн. II. Ч. 1873, стор. 96—97, 108—110. — П. Строевъ. Списки іерарховъ и настоятелей монастырей Россійскія церкви. Спб. 1877, столб. 517. — А. Н. Лаврентій Крщоновичъ. „Русскій Биографическій Словарь, изд. Имп. Русскимъ Историческимъ Обществомъ“. Лабзина-Ляшенко. Спб. 1914, стор. 20.

²⁾ Дефектний примірник цього панегірика переховується в бібліотечі Київської Духовної Академії під шифром Муз. В. 441. Див. про нього у П. Попова: „Матеріали до словника українських граверів“. К. 1926, стор. 128, 132—134.

³⁾ П. Пекарскій. Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ, т. II. Спб. 1862, стор. 70.

⁴⁾ А. Родосскій. Описаніе старопечатныхъ и церковно-славянскихъ книгъ, хранящихся въ Библиотекѣ Спб. Духовной Академіи. Вып. I, Спб. 1891 (1884), № 369.

свідчають многіє зъ друкарни, не толко нашої, але и зъ Великоросійской, яко-то Евангелія найболшіи, блаженной памяти Царя Θεодора Алексѣевича виходячія свидѣтельства, не воспоминаю я тутъ конклюдій и афікцій, тутъ предъ тимъ въ Малой Россіи и҃гди не бывалихъ, а теперъ многимъ особамъ, почавши отъ самага монархи, такъ зъ Коллегіума Кіевского, яко изъ Чернігова зъ завистію Римлянѡвъ дедикованнихъ; що все пошло за власнимъ моимъ тшаніємъ и початкомъ". „А любо въ школахъ,— продовжує Крщонович,— не училемъ, моглемъ бы учити, и хотѣлемъ, кгда-бы мене архіерей Черніговскій силою не примусилъ зъ послушанія до своего дѣла, що такъ разумѣю стоить за школьное ученіє".

Проте, заходи, що їх уживав Крщонович, щоб забезпечити собі „достоинства архіерейскаго", не довели до бажаних наслідків. На виборах, що відбулися в Чернігові 24 листопада, архієпископську катедру дано було Іоану Максимовичеві. „А же на той елекції,— помічає Величко,— помененного отца Крщоновича желаніє презрѣнно, того ради въ монастиру Свято-Троецкомъ Иллѣнскомъ Черніговскомъ, для уконтентованя его устроєнна архимандрія, и онъ Крщоновичъ первій тоя обители бысть архимандритъ". У цьому „уконтентовани" покривдженого, здається, ігумена, в клопотанню по „устроєнію" архимандритства, жваву участь брав, як видно з присвяти до „Полуустава" Ч. 1703, гетьман Мазепа ¹⁾.

Щоб дістати сан архимандрита, Крщонович мусів з'явитися до Москви, куди він прибув 4 січня 1697 року. До Москви він привіз із собою 5 примірників „Руна Орошеннаго" і троє друкованих аркушів (на об'ярі та олександрійському папері) з приводу Озівської перемоги ²⁾. Здається, тоді саме він підніс цареві велику ікону Троїцької Іллінської Божої Матері з крайовидом Озова та планом Озівської фортеці, з двома написаними на іконі привітальними промовами Петрові, що їх підписали „игуменъ Лаврентій Крщоновичъ с братією Троицкаго монастыря" ³⁾. На архимандрита поставлено його 22 березня 1697 р. ⁴⁾. Повернувшись до Чернігова, Крщонович далі провадить видавничу діяльність і випускає „Руно Орошенное" 1697 р. ⁵⁾, „Служебникъ" 1697 р. ⁶⁾, „Треакаѣистный Молитвословъ" 1697 р. ⁷⁾,

¹⁾ Самонъ Величко. Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Т. III. К. 1855, стор. 417—419, 422. — П. Пекарскій. Ор. cit. т. II, стор. 84.

²⁾ Харламповичъ К. В. Малороссійское вліяніє на великорусскую церковную жизнь. Т. I. Казань 1914, стор. 237 и 453.

³⁾ Монастырскій. Свѣдѣнія объ иконѣ Черниговской-Ильинской Божіей Матері, поднесенной по взятіи Азова, въ 1636 году, Петру Великому. „Христіанское Чтеніє" 1880 г., № 1—2, стор. 195—201. Цю ікону спочатку поставлено було в Московському Успенському соборі, а звідси в першій половині XVIII в. її передано було до церкви св. Петра митрополита в с. Ульянівці на Петергофському шляху.

⁴⁾ Ист.- стат. описаніє Черниговской епархіи. Кн. II. Ч. 1873, стор. 97. — П. Строевъ. Списки іерарховъ и настоятелей. Спб. 1877, столб. 517.

⁵⁾ А. Родосскій. Ор. cit. Вып. I. № 403. ⁶⁾ Ib. № 402. ⁷⁾ П. Строевъ. Обстоятельное описаніє старопечатныхъ книгъ гр. О. А. Толстова. М. 1829, стр. 376, № 189.

„Апологию“ 1700 р.¹⁾, „Руно Орошенное“ 1702 р.²⁾ та „Полууустав“ 1703 р.³⁾. Кохаючись у книжній справі, він між иншим випрохав у Мазепи універсала (од 9 серпня 1702 р.), що підтверджував права монастиря держати друкарню⁴⁾. На посаді архімандрита Троїцького монастиря Крщонович залишавсь до смерті, що сталася в половині 1704 р. На наступника йому було обрано Варлаама Васильєвича⁵⁾.

При нестатку даних до біографії Крщоновича, ми так само мало знаємо й про його літературну діяльність. Якщо не рахувати листа до Мазепи від 16 листопада 1696 р. та двох вищезазначених промов Петрові I, вся його літературна спадщина обмежується здебільшого присвятами й передмовами до сучасних йому видань Троїцької друкарні. Вище ми одзначили Крщоновичів підпис під присвятою до латино-польського панегірика на пошану Лазаря Барановича (до 1685 р.); може бути, що він брав ту чи ту участь і в складанні тексту самого панегірика. Крщонович склав також: присвяту Барановичеві в „Тріоди Цвѣтной“ 1685 р., присвяту Мазепі та „Предмову къ читателю“ в „Треакавистномъ Молитвословѣ“ 1691 р., присвяту Іванові Обідовському та „Предмову“ в „Треакавистномъ Молитвословѣ“ 1697 р.⁶⁾, присвяту Мазепі в „Полуууставѣ“ 1703 р.⁷⁾. Отож, „Ilias oratoria“ посутньо доповнює наші уявлення про письменницькі досягнення Крщоновича, і тепер ми не можемо погодитися з гадкою, що її висловлено тому пів-століття, ніби-то значіння Крщоновичеве для освіти в місцевому краю було лиш „издательское, а не сочинительское“⁸⁾.

Заголовок „Ilias oratoria“, одзначаючи, що книгу присвячено Василеві та Сергієві Голіциним, закінчується не досить ясною датою: „Anno Christi 1698“ і зовсім не містить у собі вказівок на друкарню, що з неї вийшло видання. Дата титульного аркуша, з одного боку, ніби-то звязана з попереднім словом: „dedicata“, з другого боку, ніби-то стосується до часу видання книжки. Будь-що-будь, різниця між тим і тим терміном навряд чи могла-б бути значна, і ми, мабуть, не помилимося, коли визначимо, що „Ilias“ вийшла в світ 1698 р. Що-до друкарні, де надруковано цього підручника, то на під-

¹⁾ П. Пекарскій. Ор. cit. Т. II. № 30. ²⁾ Ib. № 59.—С. Маслов. Етюди з історії стародруків. I—VIII. К. 1925, стор. 33—42. ³⁾ П. Пекарскій. Ор. cit. Т. II. № 68.

⁴⁾ Цей універсал, що його зазначено в опису 1763 р., до 1870-х р.р. зник з монастирського архіву. „Историко-статистическое описание Черниговской епархии“. Кн. II. Ч. 1873, стор. 97. ⁵⁾ Ib. стор. 97. ⁶⁾ П. Строевъ. Ор. cit., стор. 377, № 189.

⁷⁾ П. Пекарскій. Ор. cit., т. II. № 68.

⁸⁾ Ист.-стат. описание Черниговской епархии. Кн. II, Ч. 1873, стор. 109. Історики поч. XIX в.—мітр. Євгеній у „Словарь Историческомъ“, т. II, Спб. 1827, стор. 6, та П. М. Строевъ у „Библиологическомъ Словарь“ Спб. 1882, стор. 185, вважали, наче-б Крщонович таки склав іще й „Руно Орошенное“. Відгомін цієї думки трапляється і згодом, напр., у замітці про Крщоновича, що її вміщено в „Энциклопедическомъ Словарь“ Брокгауза и Ефрона, тт. 33, Спб., 1896, стор. 212. Навряд чи треба пояснювати тепер, що „Руно Орошенное“ належить Димитрію Ростовському.

ставі попереднього нарису Крщоновичевої діяльності природньо було-б припустити, що видання вийшло з друкарні Троїцького монастиря. Цей теоретичний здогад цілком певно можна ствердити, порівнявши шрифт і орнамент „Ilias“ із шрифтом та орнаментом інших видань, що виходили з Троїцької друкарні наприкінці XVII й на початку XVIII в. Так шрифти „Ilias“ — великі й дрібні, прямі й курсивні, — ті самі, що ними 1699 р. надруковано було „typis Czernihoviensibus S.S. Triadis“ панегірика Петра Армашенка „Theatrum perennis gloriae“. Далі, друкарський орнамент, що його вжито як прикрасу на стор. 43 „Ilias“, той самий, з якого скомбіновано рамку навколо окремих сторінок „Theatrum“. Заставка з образом Божої Матері, що її вміщено на стор. 9 „Ilias“, зустрічається також у „Зерцалъ от писанія Божественнаго“ Ч. 1705. F^o, арк. 27, і в „Зерцалъ от писанія Божественнаго“ Ч. 1705, 4°, арк. 1, 14 звор. і 39. Кінцівку в вигляді орнаментованого хреста на стор. 42 знаходимо ще в „Зерцалъ“ F^o, арк. 79 і в праці Іоана Максимовича „Царскій путь креста Господня“. Ч. 1709, арк. 52 і т. д.

Одзначимо також, що чернігівське видання „Ilias oratoria“ цікаве ще й тим, що воно являє собою першу на Україні і єдину для XVII в. спробу видати друкованого підручника риторики. Хоч риторикі присвячували увагу вже братські школи ¹⁾, хоч ця наука стояла на чільному місці в програмі Київського Могилянського колегіума, — всі відомі нам підручники риторики XVII та початку XVIII в., починаючи від „Orator Mohileanus“ 1635—1636 р., розповсюджувано тільки в рукописних списках ²⁾. Що правда, трактат Іоанікія Галятовського „Наука альбо способъ зложенія казаня“ тричі надруковано при „Ключъ Разумѣнія“ (К. 1659, Львів 1663 та 1665), проте-ж присвячений самій лиш церковній проповіді, він — підручник не так риторики, як гомілетики ³⁾.

Що-до князів Василя та Сергія Голіциних, що їм Крщонович присвятив свою книжку, — це були сини відомого московського достойника, виховника Петра I — Бориса Олексійовича Голіцина, що був брат у перших сподвижникові царівни Софії — Василеві Васильовичу Голі-

¹⁾ К. Харламповичъ. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка. Казань 1898, стор. 430.

²⁾ Список їх див. у додатку до праці М. І. Петрова „Кіевская Академія во второй половинѣ XVII вѣка“. К. 1895, стор. 136—146.

³⁾ Опріч видання 1633 р., „Ilias oratoria“ відома нам ще в рукописній копії, датованій 12 травня 1744 р. Ця копія, на 24 аркушах in 4°, збереглася в рукопису Київської Духовної Семінарії (тепер у бібліотеці Київського ІНО) під шифром VIII. 1. 94. Вона досить точно відтворює друковане видання, проминаючи тільки його гравюри, епіграфи на стор. 2 та 3 і підпис Крщоновича під присягою ки. Голіциним на стор. 5. Перші відомості про копію 1744 р. подав М. І. Петров в „Описаніи рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ“. Вып. I. М. 1831 (1832), № 238. Він саме згадує про неї і в праці „Кіевская Академія во второй половинѣ XVII вѣка“. К. 1895, стор. 144. Див. ще відзив І. І. Малишевського про цю роботу: „Извлечение изъ протоколовъ Совѣта Кіевской Дух. Академіи за 1893/4 учебный годъ“. К. 1896, стор. 168—171, у додатках до „Трудовъ Кіевской Духовной Академіи“, 1896 р., № 12.

цину. Видатний прихильник Наришкінської партії, Борис Голіцин був душею перевороту 1689-го року, одним із головних ініціаторів проголошення царем Петра. У зв'язку з цим за часів Петра він дуже впливав на всі внутрішні справи держави і підчас першої подорожі Петрової за кордон, у 1697—1698 р.р., керував Росією разом з Л. К. Нарішкіним та кн. П. І. Прозоровським. Між иншим, він брав участь в Озівських походах, де був командував низовою кіннотою. Проживши своє життя досить бурхливо, в гульні й пияцтві, він на схилку віку постригсь у ченці Флорищевої пустини з іменням Боголіпа і помер тут у жовтні 1714 р. ¹⁾.

Людина, як каже Б. І. Куракін, „ума великаго“, Борис Голіцин належав до тих представників московського вельможного панства, що прихильно ставилися до західньої культури, знали латинську мову і в тій чи тій формі користалися з послуг польських і українських виходнів. 1671 року якийсь Федір Тишкевич складає для нього, на підставі польських хронік, генеалогічний трактат під заголовком: „Іздець, въ крѣпости своей враги своя побѣждающій на коню скоро“, що зберігсь у рукопису Погодіна № 1753. Генр. Вил. Лудольф удається до нього з латинською передмовою до „Grammatica Russica“, виданої в Оксфорді 1696 року. Деякі подробиці хатніх звичаїв Бориса Голіцина теж характеризують його, як прихильника західніх і польсько-українських впливів. Так, проф. І. О. Шляпкін повідомляє про сучасний його портрет у пишному польському вбранні і з козацькою зачіскою; далі відомо, що він держав у себе польську музику й домашніх учителів для своїх дітей ²⁾. Цю прихильність впливового боярина до всього західнього і взяв під увагу Лаврентій Крщонович, коли присвячував латинську риторику його синам.

Василь і Сергій були молодшими синами Бориса Олексійовича. Василь народивсь 1681 р., Сергій—25 вересня 1687 р. ³⁾. Отож, того року, коли Крщонович присвячував їм „Ilias“, Василеві було близько 17, а Сергієві близько 11 років.

Проф. І. І. Малишевський у статті про рукописний список „Ilias“ висловлює здогад, що автор цього трактату був домашнім учителем у Бориса Голіцина ⁴⁾. Можна, звісно, припускати, що на кінець 1680-х років, коли, як сказано попереду, сталася перерва

¹⁾ Кн. Н. Н. Голлицынъ. Родъ князей Голлицыныхъ, т. I. Спб. 1892, стор. 123 та 514.—Е. Шмурло. Б. А. Голлицынъ. „Энциклопедическій Словарь“ Ф. Брокгауза и И. Ефрона, т. IX. Спб. 1893, стор. 48.

²⁾ Е. Шмурло. Ор. cit.—И. А. Шляпкинъ. Св. Димитрій Ростовскій и его время. Спб. 1891, стор. 65, 66 та 71.—А. Брикнеръ. Матеріали для источниковѣдѣнія исторіи Петра Великаго. „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ 1879 г., № 8, від. II, стор. 284—286.

³⁾ Кн. Н. Н. Голлицынъ. Ор. cit., стор. 131 та 132.

⁴⁾ Извлечение изъ протоколовъ Совѣта Кіевской Дух. Академіи за 1895—6 учебный годъ. К. 1896, стор. 170. Через те, що підпис Крщоновича в копії 1744 р. було випущено, ім'я автора „Ilias“ залишилося невідомим Малишевському.

в управлінні Троїцьким монастирем, Крщонович проживав був у Москві, як учитель і виховник молодих Голіциних. А втім, правдоподібніша буде гадка, що присвята „Ilias“ кн. Василеві та Сергієві — це просто акт вдячності за якісь добродійства, що їх вчинили авторіві молоді князі або, певніш, їхній батько під той час, коли Крщонович приїздив до Москви на початку 1697 р. За таке пояснення промовляє, здається, і одне з приконечних речень у присвяті на стор. 5 „Ilias“ — „quibus pro puer susceptis beneficiis multum debet infirmitas mea“.

Розвиваючи в прикладній частині свого підручника тему про недавні новини політичного дня, розробляючи *metaphorice* та *per modum amplificandi* сюжет про Озівські походи, що в них Борис Голіцин брав близьку участь, удаючись, наостанку, в кінцевому параграфі просто до Василя Борисовича, Крщонович, здається, писав „Ilias“ або за безпосереднім замовленням од Бориса Голіцина, або, будь-що-будь, маючи на увазі не так загальні потреби української або московської школи, як інтереси своїх високих протекторів.

Наприкінці, ще трохи про князів Василя та Сергія. Вони не відгравали в державному житті Росії тієї ролі, що належала їхнім батькові, дядькові Василеві Васильовичу або іншому дядькові — київському губернаторові початку XVIII в. — Дмитрові Михайловичу Голіцину. Старший з них, Василь, рано помер у чині стольника: в серпні 1710 року його вбито, коли підчас обіду в кн. Я. І. Кольцова-Масальського завалилася стеля. Доля молодшого, Сергія, була щасливіша: пройшовши звання й чини покойового стольника, камер-юнкера в штаті в кн. Наталії Олексіївни і потім „статскаго совѣтника“, він дожив до 72 років і помер у грудні 1758 р.¹⁾

X. „PRIMITIAE PHILOSOPHICAE, HOC EST CONCLUSIONES EX PROLEGOMENIS IN UNIVERSAM PHILOSOPHIAM ET PROOEMIALIBUS LOGICAE“ ВАСИЛЯ ЛАЩЕВСЬКОГО. К. 1732.

„Conclusiones“ Василя Лашевського — це невеличка брошура, надрукована на 8 ненум. аркуш. (16 стор.) в 4-у д. арк. У брошурі — два зшитки без сигнатур. Все видання набрано круглим латинським шрифтом, прямим і курсивним. Заввишки літери в прямому шрифті — 2 мм., в курсивному 1,5 мм. У наборі титульного аркуша і в заголовках окремих частин ужито шрифтів на розміри більших — 3, 3,5 і 8 мм. Рядок CONCLUSIONES, що тричі повторюється у виданні (титульн. арк., стор. 7 й 11), надруковано особливим кліше (9,9 × 1,2 снт.). Кількість рядків на стор. 4—5, що їх набрано курсивом, по 29. Площа набору на окремих сторінках не однакова — завширшки 9,7 і 9,8, а заввишки від 13,5 до 14 снт., на титульному аркуші — 9,9 × 14,5 снт. Колонтитула над сторінками немає; внизу сторінок — переноси, що їх набрано скрізь (крім стор. 10) курсивом.

¹⁾ Кн. Н. Н. Голицынъ. *Op. cit.*, стор. 131 та 132.

Художнє оздоблення обмежується переважно рамкою з друкарського орнаменту, що оточує текст титульного аркуша і окремих сторінок (див. знімок № 4). На стор. 10 та 16 — різьбярські кінцівки. Видання надруковано однією чорною фарбою без цинобрових рядків.

Папір у примірнику „*Conclusiones*“, що належить ВБУ, — з філігранню „*Al mode papier*“¹⁾.

Склад видання такий:

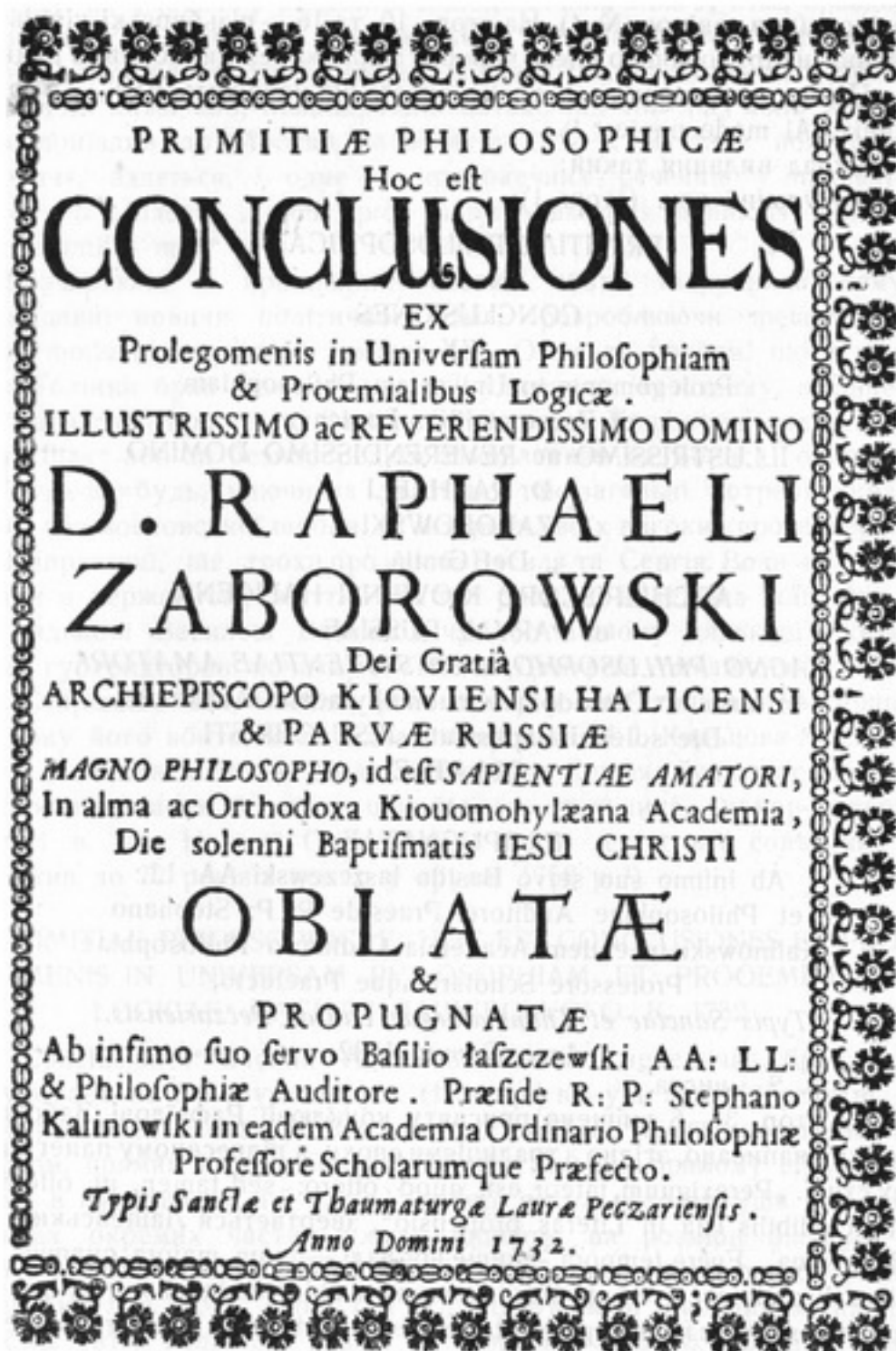
Титульний арк. (стор. 1):

PRIMITIAE PHILOSOPHICAE
Hoc est
CONCLUSIONES
EX
Prolegomenis in Universam Philosophiam
et Prooemialibus Logicae.
ILLUSTRISSIMO ac REVERENDISSIMO DOMINO
D. RAPHAELI
ZABOROWSKI
Dei Gratia
ARCHIEPISCOPO KIOVIENSI HALICENSI
et PARVAE RUSSIAE
MAGNO PHILOSOPHO, id est SAPIENTIAE AMATORI,
In alma ac Orthodoxa Klouomohylaeana Academia,
Die solenni Baptismatis IESU CHRISTI
OBLATAE
et
PROPUGNATAE
Ab infimo suo servo Basilio Iaszczewski AA: LL:
et Philosophiae Auditore. Praeside R: P: Stephano
Kalinowski in eadem Academia Ordinario Philosophiae
Professore Scholarumque Praefecto.
Typis Sanctae et Thaumaturgae Laurae Peczariensis.
Anno Domini 1732.

Стор. 2 — чиста.

На стор. 3—6 вміщено присвяту конклюдії Рафаїлові Заборовському; її написано, згідно з традиціями епохи, в піднесеному панегіричному стилі. „*Perexiguum, fateor, est, quod offero: sed tamen, ut offeram, facit incredibilis Tua in Literas propensio*“, звертається Лашевський до архієпископа. „*Fuere tempora, — пише він далі, — quum maiora quamvis et meliora dicanda occurrerent, musae tamen sic abiectae iacebant, ut, qui esset philomusus, non facile reperirent. Sed venit post multas una serena dies*“.

¹⁾ По аркушах примірника ВБУ такий запис, напів зрізаний під час опрацювання: „*Ex bibliotheca illustrissimi Gabriellis, metropolitae Kioviensis. Anno 1783 nouembris 15 die*“, — він указує на те, що брошура належала митрополітові Гавріїлу Кременецькому. Крім описаного, ВБУ належать ще 2 примірники „*Conclusiones*“ — в збірниках, що надійшли з бібліотеки Київської Дух. Семінарії (старі шифри: I. а. 282 та I. а. 296).

№ 4. „Conclusiones” Вас. Лашевського. К. 1732. 4°. Загол. арк.
(Оригінал 11,5 × 17 см.).

Далі автор вихваляє особисті прикмети Заборовського, одзначаючи, що вступ його на київську катедру ¹⁾ зустрінuto було з усе-людною радістю. Заборовський — *vir desideriorum, de quo neminem, nisi peramanter et honorificè locutum audire licuit*; він — пастир, *antiquis illis Christi Ecclesiae Rectoribus non absimilis*. В урочистий день, коли мав був Заборовський вступити на призначену йому з неба діоцезію, він сповнив душі всіх *mirifica quadam voluptate*. „*Quis enim, — питає Лашевський, — aliter de Te aut sentiat, aut loquatur, quàm sicut oportet de Virorum optimo, Monachorum religiosissimo, Pontificum doctissimo?*“ Він притягає до себе серця „*occultâ quâdam, sed plusquàm magneticâ vi*“; він — найкращий зразок для наслідування, *humanitatis spectaculum, prudentiae specimen, modestiae exemplar, benignitatis speculum*.

Властива Заборовському любов до науки, його турботи про те, щоб Київську Академію впорядковано було як слід, так само відбилися в панегірику Лашевського: „*Peculiaris ac propriae nostri in Te propensissimi affectûs ratio est, divinus ille Tuus literarum amor. Intelligis profectò, quantum in doctrina et eruditione situm sit momenti, ad res, sive sacras, sive profanas, commodè gerendas, ad publica priuatque negotia cum laude administranda. Intelligis, quantum illis desit, qui hoc tam excellenti naturae humanae bono destituantur. Quare, qui gregi Tibi commisso, salubre pabulum quaeris, ut debes, vix aut ne vix quidem, huic muneris Tuo, respondere Te posse, perspectum habes, nisi sapientiae studia, quemadmodum ille Romanus Mecaenas, aut quemadmodum ille Moldavus, vel potiùs Ruthenus Mohyla, foveas. Hinc pius ille Tuus ardor, ut priusquàm Cathedram satis lustraveris, Academiam videre festinares. Hinc sancta illa sollicitudo Tua, de restauratione scholarum, ut non solum totum Te ipsum impendas, verum etiam alios, cum verbo, tum exemplo Tuo, vel invitos excites ad perficiendum, quod suo tempore propter tumultus perfici non potuit. Hinc praeclarum illud iudicium, ut potiores Minervae, quàm caeteris Deabus, tribuas partes. Cum itaque ipsa tam benè cesserint principia, non possumus non ominari, futurum aliquando, ut musae nostrae animos tantisper resumant*“. Наприкінці присвяти підпис: „*Illvstrissimo nomini Tuo devotus cultor et infimus Servus Idem qui suprà*“.

На стор. 7 — 10 вміщено „*Conclusiones ex prolegomenis in universam philosophiam*“, поділені на X параграфів.

На стор. 11 — 16 — „*Conclusiones ex prooemialibus Icgicae*“, що складаються з XXI параграфів.

Автор „*Conclusiones*“ Василь (у чернецтві Варлаам) Лашевський належить до відомих учених XVIII в. Ректор Київської Академії Сильвестр Ляскоронський р. 1746 називає його „*sacrarum, hebraicae nempe et graecae linguarum professor eruditissimus*“ ²⁾. Новіков в „*Опытъ исто-*

¹⁾ Призначено Рафаїла Заборовського на київську архієпископію 13 квітня 1731 р.

²⁾ Н. Петровъ. Описаніе рукописей Церковно-Археологическаго Музея при Кіевской Духовной Академіи. Вып. I. К. 1875, стор. 38.

рического словаря о российских писателях". Слб. 1772 говорить про нього, як про „мужа преученаго и преискуснаго въ латинскомъ, греческомъ, еврейскомъ и славенскомъ языкахъ, также и въ краснорѣчїи“.

У нашій історичній літературі Лашевському присвячено низку більш-менш докладних заміток ¹⁾, проте й досі ми не маємо повного критичного дослідження про його життя та літературну діяльність. На підставі дотеперішніх статтів, доповнюючи їх новими даними, що їх опублікував М. І. Петров у II розділі „Актівъ и документовъ, относящихся къ исторїи Кїевской Академіи“ (т. т. I—V. К. 1904—1908), і тими небагатьма додатками, що знаходимо у вищеописаних „Conclusiones“, можна накреслити таку схему біографії Лашевського.

Василь Лашевський народивсь близько 1704 р., був „родомъ съ польской націи“ і вчивсь „отъ самихъ рудиментовъ“ у Кїївській Академії ²⁾. 1726—27 навчального року він слухав риторику й грецьку мову у проф. Стефана Калиновського ³⁾; в 1731—32 та 1732—33 рр. був студентом філософії ⁴⁾; в половині 1737 р. скінчив курс богословії ⁵⁾. Близько 1738 р. прийняв постриг у ченці з іменням Варлаама, здається, в Лубенському Мгарському монастирі ⁶⁾. Закінчивши 1737 р. ординарні класи Академії, Лашевський, правдоподібно, вступив по-

¹⁾ Н. Новиковъ. Опыт историческаго словаря о российских писателях. Слб. 1772; в передруку П. А. Ефремова: „Матеріали для исторїи русской литературы“, Слб. 1867 див. стор. 59—60. — [Митроп. Евгеній]. Словарь историческій о писателяхъ духовнаго чина. Т. I. Слб. 1827, стор. 63—65. — С. Смирновъ. Исторія Московской Славяно-Греко-Латинской Академіи. М. 1855, стор. 200—201. — В. Аскоченскій. Кїевъ съ древнѣйшимъ его училищемъ Академіею. Ч. II. К. 1856, стор. 127. — Филаретъ (Гумилевскій). Обзоръ русской духовной литературы. Кн. II. Изданіе третье. Слб. 1884, стор. 350. — Н. Щеголевъ. Примѣчаніе въ „Трудахъ Кїевской Духовной Академіи“ 1866 г. № 8, стор. 380—383. — Г. Геннади. Справочный словарь о русскихъ писателяхъ и ученыхъ. Т. I. Берлинъ, 1876, стор. 131—132. — А. Экземплярскій. Варлаамъ Ляшевскій „Энциклопедическій словарь“ Ф. Брокгауза и И. Ефрона, т. 10. Слб. 1892, стор. 530—531. — С. А. Венгеровъ. Критико-біографическій словарь русскихъ писателей и ученыхъ, т. IV. Слб. 1895, отд. II, стор. 94—95. — Д. Вишневскій. Кїевская Академія въ первой половинѣ XVIII столѣтія. К. 1903, стор. 40—41, 100, 130, 140, 163, 260—261, 270—275 и 329. — Акты и документы, относящіеся къ исторїи Кїевской Академіи. Отдѣленіе II. Со введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. Т. I, ч. 1, К. 1904, стор. 233 и 370; т. I, ч. 2. К. 1904, стор. 300—301; т. II. К. 1905 (1906), стор. 419; т. IV. К. 1907, стор. XVIII, XXV, 39—40.

²⁾ Акты и документы, II, т. II, стор. 443.

³⁾ Ibid., т. II, стор. 448; пор. т. I, ч. 2, стор. 10.

⁴⁾ „Conclusiones“ К. 1732, титульн. арк.; Акты и документы II, т. I, стор. 219.

⁵⁾ Богословію в Академії викладали протягом 4-х років. Д. Вишневскій. Op. cit., стор. 93. Окрім того, 12 січня 1738 р. Рафаїл Заборовський подавав до відома Св. Синода про Лашевського, як про такого, що скінчив теологію. „Акты и документы“, II, т. II, стор. 443.

⁶⁾ Акты и документы. Ibidem. Д. Вишневскій, op. cit., стор. 100, помилково відносить постриг Ляшевського на 1740 р. У вересні 1740 р. його було висвячено вже на еромонаха.

тім до клас грецької та жидівської мови, що їх завів був до академічного курсу Симон Тодорський 1738 р.¹⁾ Року 1739—1740 ми бачимо його вже як викладача в класі „аналогії“²⁾. У Аскаченського знаходимо звістку, ніби-то Рафаїл Заборовський послав Лашевського, „какъ одного изъ отличнѣйшихъ воспитанниковъ“, закінчувати освіту за кордон³⁾. А втім наведені оце етапи в студентському життю Лашевського ніби-то не залишають часу для закордонної подорожі; навряд чи його могли послати за кордон у період 1727—1731 рр., між класами риторики й філософії⁴⁾. Дальша діяльність Лашевського в Академії накреслюється в такому вигляді. В 1740—41 р. він викладає пійтику; в 1741—42 р. — риторику; протягом п'ятих років, од 1742—43 до 1746—47, жидівську й одночасово, від 1742—43 до 1745—46 рр., грецьку мову; 30 червня 1746 р. він має адміністративну посаду префекта Академії і 1746—47 р. крім жидівської мови викладає ще курс богословії⁵⁾. За синодськими наказами 1747 р. Лашевського разом з професором філософії Гедеоном Сломінським викликано було до С.-Петербургу для участі в роботах в справі, перегляду й виправлення слов'янського тексту Біблії; назавсіді попрощавшись з Академією, він виїхав з Києва 3 травня 1747 року⁶⁾. Заходившись над Біблією, Лашевський, як каже мітрополіт Євгеній, „при болѣзни своего товарища почти одинъ свелъ весь Ветхій Заѣтъ вновъ съ подлинникомъ греческимъ и виправиль такъ, какъ изданъ оный первымъ исправленнымъ тисненіемъ 1751 г. въ С.-Петербурѣ“⁷⁾. Коли Лашевський закінчив цю філологічну роботу, його в травні 1753 р. призначено на архімандрита Донського монастиря в Москві, а 23 липня того самого року, як „искуснаго и извѣстнаго человека“, настановлено на ректора Московської Академії; року 1754 його обрано на члена Св. Синода і звільнено з посади ректора; за члена Синода він був до 1758 р. Помер 28 липня 1774 р. в сані архімандрита Донського монастиря⁸⁾. Одірваний силою обставин од Київської

¹⁾ Д. Вишневіскій. *Op. cit.*, стор. 268—269.

²⁾ *Ib.*, стор. 100.

³⁾ В. Аскаченскій. *Op. cit.* т. II. К. 1856, стор. 127.

⁴⁾ За М. І. Петровим закордонна подорож Лашевського припадає на 1734—1739 рр. „Акты и документы“, II, т. I, стор. 233. Однак на ці роки припадає перебування його в класах богословії і, мабуть, у класах Симона Тодорського.

⁵⁾ Д. Вишневіскій. *Op. cit.*, стор. 40—41, 140, 163, 260—261, 270—275. — Акты и документы. II, т. I, ч. I, стор. 203, 311—313; т. I, ч. 2, стор. 435.

⁶⁾ Акты и документы. II, т. I, ч. I, стор. 366—370.

⁷⁾ Словарь историческій. Т. I, стор. 64—65. Пор. И. Чистовичъ. Исправленіе текста славянскої Библіи передъ изданіемъ 1751 г. „Православное Обозрѣніе“ 1860 г. № 4, стор. 508—510. — М. Сменцовскій. Братія Лихуды. Спб. 1899, стор. 434—435. — О. Е[леонскій]. Къ 150-тилѣтію славянскої Библіи. „Церковный Вѣстникъ“ 1901 г. № 51—52, стовп. 1628—1629.

⁸⁾ Акты и документы II, т. II, стор. 419. Як пише Н. Щеголев, у бібліотечі Київської Духовної Академії зберігся портрет Варлаама Лашевського з віршами в 10 стихів, що їх датовано 19 травня 1778 р. „Труды Киевской Духовной Академіи“ 1866 р., № 8, стор. 381—382.

Академії, Лашевський однак не остаточно втратив зв'язок із своєю *alma mater*. За останніх років життя він у різні часи передав до Академії 7000 карбованців на утримання з відсотків учителів грецької та жидівської мови і на придбання підручників із цих предметів ¹⁾. Академії саме він одписав і свою бібліотеку, що становила 872 тт. книг, переважно латинською мовою ²⁾.

Літературну спадщину Лашевського тепер можна подати в такому спискові:

1) *Primitiae philosophicae, hoc est Conclusiones ex prolegomenis in universam philosophiam et prooemialibus logicae*. К. 1732. Ця праця, може, перша літературна спроба Лашевського, являє собою тези, що він виготовив їх першого року перебування в філософській класі до урочистого диспуту 6-го січня 1732 року, в день храмового свята Братського монастиря, при якому існувала Академія. Диспут відбувався, здається, в присутності Рафаїла Заборовського під головуванням префекта Академії і професора філософії Стефана Калиновського ³⁾.

2) „Трагедокомедія о награжденніи въ семъ свѣтъ пріисканнихъ дѣлъ мзды въ будущей жизни вѣчной“ („Трагедокомедія о тщетѣ міра сего“). Складено й „репрезентовано“ в Академії, здається, в 1740—41 р., коли Лашевський викладав курс піітики ⁴⁾.

3) „Зерцало должности государственной“ — переклад, що його піднесено було в рукопису в. кн. Петру Федоровичу в Києві 1743 р. ⁵⁾.

4) *Institutionvm linguae graecae liber... exhibitus in Academia Kijowomohylozaborowsciana. Nunc primum typis evulgatus. Wratislaviae apud Johannem Jacobum Korn. MDCCXLVI. 8°. 20 нenum. + 462 + 54 нenum. стор. 6)*.

¹⁾ Акты и документы II, т. IV, стор. 44—45, 45—52.

²⁾ Каталог їх надруковано в названому томі „Актовъ и документовъ“ на стор. 206—233; див. ще стор. 49—51.

³⁾ „Conclusiones“ К. 1732, титульн. арк. Стефан Калиновський обіймав посаду префекта від кінця 1731 р. до грудня 1733 р.; курс філософії викладав од 1729—30 до 1732—33 рр. Д. Вишневскій. Ор. cit., стор. 37 і 197—198. Як поставлено було викладання філософії в Академії, див. у Вишневського на стор. 175—185; про академічні диспути — *ibid.* стор. 265—268.

⁴⁾ Вид. в статті Н. Тихонравова: „Трагедокомедія Варлаама Лашевскаго о мздѣ въ будущей жизни“. „Лѣтописи русской литературы и древности“. Т. I. М. 1859, від. 3, стор. 5—16 (за рукописом гр. Толстого VI, № 4, тепер Рос. Публ. Бібл. XIV.0.2). Див. про неї Н. Петровъ. Очерки изъ истории украинской литературы XVIII вѣка. К. 1880, стор. 93—98. — П. Житецкій. Эпизод Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. К. 1900, стор. 16, 22—24. — В. И. Рѣзановъ. Изъ истории русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ иезуитовъ. М. 1910, стор. 284—286. — Н. И. Петровъ. Очерки изъ истории украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. К. 1911, стор. 358—363. Петров і Житецкій датують пієсу близько 1742 р. Крім списку Рос. Публ. Бібл. зазначимо ще список пол. XVIII ст. в збірнику Церк.-Арх. Музею при Київськ. Дух. Академії № 58, 4°, арк. 2—10 зв. Пор. Н. Петровъ. Опис. рукоп. Церк.-Арх. Музея, вып. II. К. 1877, № 477).

⁵⁾ Митроп. Евгеній. Словарь историческій, т. I, стор. 65.

⁶⁾ На стор. 3—15 нenum. — „Praefatio inventvti $\epsilon\iota\varsigma\lambda\lambda\eta\gamma\iota$ “ з датою: „Dabam Kijoviae in Academia Mohylozaborowsciana Pridie Nonarum Augusti MDCCXLVI“ та підписом:

Підручник для вивчення грецької мови, що його складено за лекціями Симона Тодорського ¹⁾.

5) „Prolegomena theologica. Pars I. De natura theologiae“ і „Verae uniusque christianae... ecclesiae argumentatrix theologia sancta pro varietate materiarum varios in tractatus divisa“ — богословський курс, що його читано в Академії в 1746—47 р. „Argum. th. s.“ розподіляється на два трактати: 1) „Tr. th. de Deo uno in essentia, trino in personis“, 2) „De creatione et providentia“ ²⁾.

6) Н. Новіков в „Опытѣ ист. словаря“ 1772 р. подає звістку, що Лашевський „сочинилъ много поучительныхъ весьма хорошихъ словъ“. З них нам відомі дві промови 1746 р.: 1) „Слово въ день Преображенія Господня“, що його виголошено було в Межигірському монастирі, 2) „Слово въ день св. вмч. Варвары“, виголошене в Михайлівському монастирі ³⁾.

7) „Предисловіе на нынѣшнее с. Библии издание“ в так званій Лизаветинській Біблії Спб., 1751, арк. 8—27 звор., з короткою історією перегляду біблійного тексту та з докладним описом поправок, що їх занесено до видання 1751 р. ⁴⁾.

„Hieromonachus Barlaam“; на стор. 16—20 нenum.—оглав: „Series contentorum in hoc libro“. Стор. 1—462 зайнято текстом граматики, що складається з таких частин: 1) Pars I. De elementis linguae graecae (стор. 1—12), 2) Pars II. De partibus orationis (стор. 13—261), 3) Pars III. De syntaxi (стор. 261—388), 4) Pars IV. De dialectis graecae linguae (ст. 389—423), 5) Pars V. De syllabarum dimensione, seu prosodia (стор. 424—456), 6) Appendix de numeris seu notis arithmetis (стор. 457—459), 7) De calendario (стор. 459—462). На кінці видання, на стор. 1—12 нenum.: „Index I-vs praecipuarum rerum“; на стор. 12—53: „Index II-vs vocum graecarum cum significatione latina“; на стор. 54 — „Corrigenda“. — Користуємося примірником, що належить „Відділові стародруків“ ВБУ; крім того відзначимо, що шість примірників цієї граматики зберігаються в бібліотечі Київської Духовної Академії під шифром В. XXXIV. ^{9/400}. А. С. Крыловскій. Систематич. каталогъ книгъ Библиотеки Киевск. Дух. Академіи, т. II, вып. 6. К. 1903, № 13.489. Про дальші видання її і переклад російською мовою (Спб. 1788, перекл. Петрова), див. митр. Евгений, *op. cit.*, стор. 63—64; А. С. Крыловскій, №№ 13.490—13.492.

¹⁾ Д. Вишневскій. *Op. cit.*, стор. 271.

²⁾ Рукописи Київськ. Духовної Семінарії VIII.1.13, ф°, арк. 3—41, 44—259 і VIII.1.14, ф°. Н. И. Петровъ. Описание рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Киевѣ. Вып. I. М. 1891 (1892), №№ 205 и 206; рхп. Церк.-Арх. Музею 0. л. 5, ф°. Н. Петровъ. Описание рукописей Церк.-Арх. Музея. Вып. I. К. 1875. № 87. Порів. Д. Вишневскій. *Op. cit.*, стор. 261.

³⁾ Вид. Н. Щеголев: „Труды Киевской Духовной Академіи“ 1866 г., № 8, стор. 369—380; № 12, стор. 453—465.

⁴⁾ Митр. Евгений. *Op. cit.*, стор. 65 та інші автори, див. вище.—За пресов. Філаретом, більшість розвідок Лашевського що-до слов'янського, грецького й латинського тексту Біблії залишається невиданою. „Обзоръ русск. духовной литературы“. Спб. 1884, стор. 350.